

Поняття та конституційно-правовий зміст громадянської ініціативи

The Concept and the Constitutional and Legal Content of the Civic Initiative

Ковалів Мирослав Володимирович
кандидат юридичних наук, професор,
Львівський державний університет
внутрішніх справ
Львів, Україна

1st Myroslav Kovaliv
PhD (Law), Professor,
Lviv State University of Internal Affairs
Lviv, Ukraine

Леськів Соломія Романівна
кандидат юридичних наук,
Львівський національний університет
імені Івана Франка
Львів, Україна

2nd Solomiya Leskiv
PhD (Law),
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine

Єсімов Сергій Сергійович
кандидат юридичних наук, доцент,
Львівський державний університет
внутрішніх справ
Львів, Україна

3rd Serhii Yesimov
PhD (Law), Associate Professor,
Lviv State University of Internal Affairs
Lviv, Ukraine

Машталір Христина Віталіївна
кандидат юридичних наук,
Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького
Львів, Україна

4th Khristina Mashtalir
PhD (Law),
Lviv National University of
Veterinary Medicine and Biotechnologies named
after S. Z. Gzhytskyi
Lviv, Ukraine

Анотація – У статті аналізуються поняття та конституційно-правовий зміст громадянської ініціативи у контексті Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. Розглянуто наукові підходи до визначення терміну "громадянська ініціатива". Охарактеризовано основні ознаки громадянської ініціативи, суб'єктний і об'єктний склад, принципи закладені у нормативно-правове регулювання громадянських ініціатив. Розкрито спрямованість громадянських ініціатив на

забезпечення суспільних інтересів і взаємодію суспільства та держави в процесі здійснення публічної влади.

Ключові слова – конституційно-правовий зміст, громадянські ініціативи, принципи, нормативно-правове регулювання.

Abstract – The concept and the constitutional and legal content of the civic initiative in the context of the National Strategy for Facilitating the

Development of Civil Society in Ukraine for 2016-2020 are analyzed in the article. The scientific approaches to the definition of the term “civic initiative” are considered. The main features of the civic initiative, the subject and object composition, the principles laid down in the legal regulation of civil initiatives are described. The direction of civic initiatives to ensure public interests and interaction of society and the state in the process of public authority is revealed.

Keywords – constitutional and legal content, civic initiatives, principles, normative and legal regulation.

I. ВСТУП

Ознакою України як демократичної правової держави є можливість громадян прийняти безпосередню участь у управлінні справами. Серед можливих форм такої участі, виступає безпосереднє народовладдя. Нормативно-правове відображення такої концепції, в тому числі в міжнародно-правових актах, вказує на те, що дана ідея виступає загальним стандартом, а демократія та демократична держава розглядаються в якості гарантії забезпечення та реалізації прав і свобод людини та громадянина. Відсутність комплексного нормативно-правового регулювання даної сфери суспільних відносин, затрудняє розвиток різних проявів ініціатив громадян. Окремі аспекти удосконалення нормативного регулювання передбачено Планом заходів на 2018 р. щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затверджений розпорядженням Кабінету міністрів України від 10 травня 2018 р. № 297-р.

Питання, пов'язані із взаємодією інститутів громадянського суспільства і органами державної влади, ґрунтовно розглядали у своїх роботах В. Б. Авер'янов, Н. П. Бортник, О. І. Гук, Я. О. Кагляк, А. Ф. Колодій, О. Л. Косенчук, О. С. Лотюк, О. І. Остапенко, В. Л. Ортинський, О. М. Семьоркіної, С. М. Третяк, В. Л. Федоренко, В. О. Шамрай та ін. З метою подальшої демократизації системи публічної влади необхідно розробити дієвий механізм громадянської ініціативи, що забезпечить ефективність і законність діяльності держави, що позитивно позначиться на розвитку правової культури суспільства.

Тому *метою статті* є аналіз адміністративно-правового змісту громадянської ініціативи.

II. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ухвалення Конституції України зумовило початок нового етапу у формуванні системи взаємин між суспільством та державою, яке характеризується демократизацією даної сфери суспільних відносин. Конституція визначає Україну як демократичну, правову державу з республіканською формою правління. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади визнається багатонаціональний народ. Даний факт дозволяє говорити про те, що Україна проголошується державою народовладдя. Водночас демократизм держави відбивається в сутнісних характеристиках: наявність місцевого самоврядування, утвердження політичної багатоманітності тощо.

Істотним в Україні як демократичній державі є можливість громадської участі в здійсненні публічної влади. В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень “Основні форми та напрями взаємодії органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в Україні на регіональному рівні” зазначено, що повноцінний розвиток держави можливо при спільній діяльності держави і громадян, які залучаються до процесу здійснення публічної влади [1, с. 22]. Демократія як особливий режим організації та функціонування публічної влади заснована на певному рівні участі громадян в її здійсненні. Це дозволяє говорити про те, що така участь виступає в якості гарантії розвитку демократичного режиму в державі.

У науковій літературі виділяється два основних типи участі громадян у здійсненні публічної влади:

- інструментальний, на якому мотивами участі є професійна стабільність, гарантії певного соціального статусу, належність до політичної влади як спосіб соціального самоствердження особистості;
- ціннісно-орієнтований, на якому мотивом є цінності, сформовані різними соціальними групами у процесі усвідомлення ними своїх інтересів і переваг [2, с. 20-21].

Євроінтеграційний етап розвитку державності в Україні характеризується впровадженням і розвитком широких можливостей взаємодії суспільства і держави. Договір про Європейський Союз суттєво посилює громадянську політику ЄС та сприяє подальшій розбудові системи демократичного врядування Союзу, надаючи, серед іншого, громадянам право на участь у демократичному житті ЄС шляхом громадянської ініціативи [3, с. 36].

У сфері громадської участі в процесі прийняття важливих рішень особливе місце займає відносно новий для нашої держави інститут як громадські ініціативи. Досліджувана юридична категорія зустрічається не тільки в науковій літературі, а й в нормативно-правових актах, прийнятих в Україні. Важливо виробити такий підхід до розуміння категорії “громадянські ініціативи”, який би відображав її особливості як збірного явища, що об’єднує будь-який вид ініціатив, що виходять від громадян (у тому числі і інститутів громадянського суспільства) в зв’язку з участю суспільства в прийнятті суспільно значущих рішень.

При дослідженні громадських ініціатив ні в нормативно-правовому масиві, ні в юридичній науці не вироблено єдиного підходу до найменування даного інституту. Найбільш поширеними варіантами є “громадянські ініціативи” або “громадські ініціативи”. Дані категорії за своєю суттю виступають синонімічними і розкриваються через призму суспільних відносин, що складаються при взаємодії громадян з державою в процесі здійснення публічної влади.

Громадянські ініціативи є вираженням активності в публічно-правовій сфері, що обумовлює необхідність визначення суб’єктів, наділених правом їх реалізації. Нормативно закріплена модель визначення таких суб’єктів ґрунтується на тому, що до них відносяться громадяни України.

В Указі Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” встановлено, що громадська ініціатива являє собою пропозиції громадян України з питань забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації [4].

Закон України від 2 липня 2015 р. № 577-VIII “Про внесення змін до Закону України “Про звернення громадян” щодо електронного звернення та електронної петиції” визначає порядок реалізації громадської правотворчої ініціативи та реалізації інших ініціатив [5]. Представлений підхід знайшов своє відображення в юридичній науці.

З погляду на дослідження В. Б. Ковальчук, під громадською ініціативою розуміє самостійна, активна, суспільно значуща, конструктивна та добровільна дія, спрямована на досягнення соціальних, політичних, економічних та інших цілей, що реалізовується громадянами індивідуально або колективно з дотриманням вимоги законності

[6, с. 15-16]. Реалізація громадянських ініціатив має на увазі виключно активну діяльність суб’єкта. Сама етимологія слова “ініціатива” вказує на активний характер діяльності, що складається в процесі її реалізації.

Водночас при визначенні суб’єктів реалізації громадських ініціатив необхідно враховувати наявність в Україні особливого рівня публічної влади – місцевого самоврядування. Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР “Про місцеве самоврядування в Україні” визначає порядок здійснення референдуму, правотворчої ініціативи громадян, сходів громадян та інших форм безпосереднього здійснення населенням місцевого самоврядування та участі населення у здійсненні місцевого самоврядування, які можуть розглядатися в якості проявів ініціатив, які формуються в суспільстві [7].

У даному випадку вирішення питання про суб’єктів реалізації не може бути настільки однозначним, так як до здійснення місцевого самоврядування в певних випадках допускаються іноземні громадяни та особи без громадянства. З урахуванням того, що громадські ініціативи повинні охоплювати активність суспільства в публічно-правовій сфері на всіх рівнях організації публічної влади, дану особливість необхідно враховувати при з’ясуванні сутності аналізованої категорії. Крім того, одним з важливих аспектів при осмисленні суб’єктів реалізації громадських ініціатив є можливість їх здійснення в індивідуальному порядку, що відзначається в юридичній науці.

Процедура здійснення громадських ініціатив обумовлена участю певної спільноти громадян, що є гарантією їх суспільної значущості. Говорити про те, що громадські ініціативи можуть бути реалізовані індивідуально, видається не в достатній мірі обґрунтованим.

У зв’язку з цим необхідно звернутися до позиції І. О. Грицай, по думку якої громадська ініціатива виходить від груп громадян, громадських об’єднань і організацій, громадянського суспільства в цілому [8, с. 223]. Такий підхід відображає сутність даного конституційно-правового інституту, що забезпечує можливість взаємодії суспільства і держави в процесі здійснення публічної влади.

Упровадження інноваційних механізмів реалізації громадських ініціатив з використанням можливостей Інтернет дозволяє ініціювати різні форми активності громадян одноосібно. Як приклад можна розглянути механізм реалізації громадської правотворчої ініціативи, встановлений в Законі

України від 2 липня 2015 р. № 577-VIII “Про внесення змін до Закону України “Про звернення громадян” щодо електронного звернення та електронної петиції”. Факт одноосібного ініціювання не спотворює конституційно-правову сутність громадянських ініціатив.

Громадянські ініціативи стали важливим регулятором життя людей в ЄС, тоді як в Україні взаємодія інститутів громадянського суспільства і органів влади не є системною.

Одним із суб'єктів реалізації ініціатив, які формуються суспільством, виступають органи публічної влади. Становить інтерес підхід А. В. Матвійчука, досліджуючи питання про природу громадянських ініціатив, зазначає, що в широкому сенсі громадянська ініціатива – суспільно значуща, активна та добровільна дія громадян, їх об'єднань, спрямована на досягнення економічних, соціальних, культурних та політичних цілей відповідно їх інтересам [9, с. 288-289]. При цьому, на думку автора, така ініціатива заснована на публічно визнаному або невизнаному праву членів суспільства виражати в різних формах і при використанні різних засобів реалізовувати значиму для суспільства або його частини позицію.

Доцільно зупинитися на питанні про можливість реалізації подібних ініціатив на основі невизнаного права громадян. Громадянські ініціативи як особливий вид діяльності громадян базується виключно на визнаному праві суспільства висловлювати свою думку. Таке право має визнаватися в першу чергу державою, що говорить про його готовність взаємодіяти з суспільством у вирішенні певних питань. Визнання можливості подібної форми активності в публічно-правовій сфері підтверджується наявністю різних способів вираження, закріплених в діючих нормативно-правових актах.

Громадянські ініціативи повинні мати об'єктивні межі здійснення, які визначаються державою [10, с. 11]. Крім того, в самому суспільстві повинна складатися така обстановка, яка допускала б обговорення різних питань в суспільному середовищі, з залученням якомога більшої кількості громадян. У зв'язку з цим інтерес представляє концепція, центральною категорією якої є “соціальний капітал” (social capital), під яким розуміється певна модель відносин, що складаються між членами суспільства і характеризується довірою по відношенню один до одного [11, с. 25].

Наявність соціального капіталу в суспільстві доцільно розглядати в якості необхідної передумови

реалізації ініціатив громадян. В іншому випадку, якщо висування та реалізація громадянських ініціатив не буде визнано державою та підтримано суспільством, здійснення подібної взаємодії буде неможливим.

Важливим для з'ясування змісту громадянських ініціатив є визначення їх об'єктів, тобто, в якій сфері такі ініціативи можуть бути реалізовані. Існує широкий підхід до розуміння громадянських ініціатив, які охоплюють прояви активності громадян у всіх сферах життя суспільства. При цьому для з'ясування конституційно-правової сутності даної категорії необхідно обмежитися аналізом тільки таких ініціатив, що формуються суспільством в публічно-правовій сфері, при здійсненні публічної влади. Це дозволить розглядати їх як гарантію демократизації публічної влади. Громадянські ініціативи спрямовані на забезпечення можливості громадян брати участь в управлінні справами держави виступають в якості об'єкта, характерного для будь-якого прояву подібних ініціатив.

Нормативно-правовий масив не містить чітко встановленої мети реалізації громадських ініціатив. У Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки встановлено, що такі ініціативи направлені на створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства; забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення; стимулювання участі організацій громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України [4].

Говорячи про здійснення місцевого самоврядування, слід зазначити, що для кожної з можливих форм активності характерна своя мета: для референдуму – прийняття рішення самостійно населенням місцевого утворення, для правотворчої ініціативи громадян – розробка проекту правового акта та подальше його прийняття тощо.

Для визначення мети громадських ініціатив необхідно виходити з суспільної значущості. Суспільна значущість ініціатив, що формуються громадянами, полягає в їх спрямованості на забезпечення громадських інтересів. Громадські інтереси є один з видів законних інтересів. Загальна теорія права містить кілька підходів до розуміння сутності законних інтересів.

Законний інтерес пов'язаний з наявністю певного роду правових можливостей, наданих особі та в деякій мірі гарантованих державою, ріднить його з суб'єктивним правом. Водночас законний інтерес і суб'єктивне право не є тотожними категоріями. Сутнісною відмінністю законного інтересу від суб'єктивного права є ступінь гарантованості та забезпеченості. Суб'єктивне право характеризується повною гарантованістю та забезпеченістю з боку держави. З погляду на дослідження Є. М. Черних "Об'єктивне і суб'єктивне право: теоретико-правові аспекти співвідношення" доцільно відзначити, що складовими елементами суб'єктивного права є: можливість позитивного поведінки самого уповноваженого; можливість вимагати відповідної поведінки від особи зобов'язаної правом; можливість звертатися за захистом до компетентних державних органів; можливість користуватися певним соціальним благом [12, с. 17-18]. Для законного інтересу характерна відсутність можливості вимагати такої поведінки від інших осіб, яке б його не порушувало, що і відрізняє законний інтерес від суб'єктивного права.

У загальному під законним інтересом доцільно розуміти прагнення суб'єкта, його необхідність скористатися певним соціальним благом і в деяких випадках звертатися за захистом до компетентних органів з метою задоволення права благ, що не суперечать нормам, яке певною мірою гарантується державою у вигляді юридичного дозволу, відображеному в об'єктивному праві або впливає з його загального сенсу.

Громадський інтерес за своєю суттю є одним з видів публічного інтересу, під яким розуміється визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільності, задоволення якого є гарантією існування та розвитку. Не доцільно ототожнювати громадський і публічний інтерес. Громадський інтерес є одним з видів публічного, до якого доцільно відносити інтерес держави в цілому або місцевого утворення.

Водночас громадські інтереси не можуть розглядатися як сума інтересів окремих членів суспільства, їх не можна розкласти на ряд індивідуальних інтересів. Відповідно, суб'єктом громадського інтересу не може виступати окремо взята особа, що додатково підтверджує неможливість реалізації громадянських ініціатив індивідуально. Під громадським інтересом пропонуємо розуміти прагнення суспільства скористатися певними соціальними благами, що не суперечать чинним нормам права.

Відповідно, спрямованість громадянських ініціатив на задоволення та забезпечення громадських інтересів обумовлює необхідність участі представників громадськості та держави в їх реалізації. Підтримка висунутих ініціатив з боку суспільства та схвалення державою буде підтвердженням факту, що дана ініціатива спрямована на забезпечення громадських інтересів.

В нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини у сфері реалізації громадянських ініціатив, відображені окремі елементи даної категорії, які б сприяли розкриттю її конституційно-правової сутності.

Проведений аналіз теоретичних підходів до осмислення виділених елементів в юридичній науці дозволяє говорити, що громадянські ініціативи розглядаються як один із проявів активності громадян, спрямованих на взаємодію з державою.

Для формування комплексного уявлення про громадянські ініціативи необхідно виходити з системи ознак, які розкривають сутність:

- особлива природа суспільних відносин – ініціативний характер. Громадянські ініціативи є прояв прагнення громадян реалізувати своє конституційне право на участь в управлінні справами держави безпосередньо. Іншими словами, невід'ємним елементом є ініціативність їх реалізації;

- особливі суб'єкти реалізації. Система суб'єктів реалізації громадських ініціатив є сукупністю двох взаємопов'язаних елементів: представники громадськості, які можуть бути постійно діючі, наприклад, громадські об'єднання, органи територіального самоврядування, та сформовані виключно для реалізації певної ініціативи (ініціативні групи громадян). Участь даного виду суб'єкта дозволяє охарактеризувати громадянські ініціативи як прояв активності громадян в процесі здійснення публічної влади; органи публічної влади, участь яких виступає необхідним елементом при здійсненні громадянських ініціатив. Дана особливість суб'єктного складу відображає спрямованість ініціатив на взаємодію суспільства та держави, можливість здійснення якого характеризує Україну як демократичну державу;

- спрямованість на забезпечення суспільних інтересів. Громадські інтереси розглядаються як визначальна категорія при реалізації громадських ініціатив. Відповідність таким інтересам виступає необхідним елементом, що обумовлює можливість реалізації висунутою ініціативи. Відповідність суспільним інтересам може бути виражено в двох аспектах: схвалення висунутої ініціативи державою;

підтримка висунутої ініціативи з боку суспільства [11, с. 13];

- конструктивність, під якою розуміється спрямованість громадянських ініціатив на забезпечення взаємодії суспільства та держави в процесі здійснення публічної влади.

Виходячи з ознак громадянських ініціатив, необхідно визначити принципи її реалізації. Можливо виділення трьох груп принципів.

До першої групи належать загальноправові принципи, які виступають базовими началами взаємовідносин суспільства та держави, що відповідає вимогам демократичної та правової держави, наприклад, рівність перед законом, демократизм, законність, пріоритет прав і свобод людини та громадянина та інші.

До другої групи відносяться принципи, що гарантують можливість участі громадян у здійсненні публічної влади, принципи: верховенства Конституції України; народного суверенітету; правової держави; політичної і ідеологічної багатоманітності і ін.

До третьої групи належать принципи, які характеризують виключно громадянські ініціативи в процесі здійснення публічної влади. До них відносяться:

- добровільність. Суть даного принципу полягає в самостійності та незалежності громадян в процесі прийняття рішення про висунення ініціатив та про участь у їх здійсненні. Принцип добровільності участі відбивається в наданні громадянам можливості виступати ініціатором реалізації різних форм спільної діяльності держави і суспільства в процесі здійснення публічної влади [11, с. 13];

- рівність в процесі здійснення громадських ініціатив проявляється в тому, що громадяни є рівними між собою в процесі їх реалізації, в тому числі при прийнятті рішень. При цьому рівність проявляється в особливій моделі взаємовідносин між самими громадянами [13, с. 22]. Такі взаємовідносини повинні ґрунтуватися на готовності до спільної діяльності, що є однією з передумов її реалізації;

- громадська участь. Принцип участі громадськості полягає в необхідності отримання підтримки висунутою ініціативою з боку суспільства. Тобто в ході реалізації громадянських ініціатив складається взаємодія між громадянами всередині суспільства, яке спрямоване на виявлення ставлення громадськості до висунутою ініціативою. Подібну взаємодію слід розглядати як основу формування соціального капіталу в якості базової передумови

участі громадськості в процесі здійснення публічної влади та розвитку демократії;

- результативність громадських ініціатив проявляється в наявності підсумкового рішення. При цьому суб'єктом прийняття рішення може виступати орган публічної влади та громадяни. Обумовлено це різними формами прийняття рішень. Наприклад, Порядок проведення органами державного нагляду (контролю) консультацій з громадськістю за ініціативою громадських об'єднань [14].

III. ВИСНОВКИ

Дослідження сутності громадських ініціатив дає можливість визначити наступне. По-перше, нормативно-правові акти, що регулюють дану сферу суспільних відносин, не містять комплексного уявлення про дану категорію, а відображає лише окремі аспекти ініціатив, які формуються в суспільному середовищі (суб'єкти, цілі, способи вираження).

По-друге, в юридичній науці не вироблено єдиного підходу до розкриття змісту громадянських ініціатив, що відбилося на вирішенні низки базових питань (можливість одноосібної реалізації таких ініціатив, їх спрямованість, особливості суб'єктного складу).

По-третє, конституційно-правова сутність даної категорії розкривається через систему ознак: ініціативний характер суспільних відносин; особливі суб'єкти реалізації; спрямованість на забезпечення суспільних інтересів; конструктивність.

Під громадянськими ініціативами розуміються дії громадян, спрямовані на конструктивну участь в управлінні справами держави з метою забезпечення громадських інтересів. Таке розуміння відповідає сутності як особливої конституційно-правової категорії, що охоплює всі прояви активності громадян.

Система громадянських ініціатив в Україні є особливого роду взаємини держави та громадян, що формуються при різних проявах активності громадян і складаються при залученні до процесу здійснення публічної влади.

Для подальшого розвитку теоретико-методологічного підґрунтя реалізації громадських ініціатив в Україні та формування цілісної системи таких ініціатив є важливим аналіз їх адміністративно-правового регулювання. У сукупності з аналізом нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері їх здійснення, дозволить виявити неточності в рішенні

даного питання і позначити можливі напрями розвитку правового регулювання громадянських ініціатив в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Основні форми та напрями взаємодії органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в Україні на регіональному рівні. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. Листопад 2017. URL. http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Rudenko_region-0c8fe.pdf (дата звернення 27.10.2018).
- [2] Іщейкін К. Є. Політико-правові засади бюджету участі в системі демократичних практик: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Вид-во “Юридична думка”, 2018. 404 с.
- [3] Рудік О. М. Механізм громадянської ініціативи в Європейському Союзі: процедура та досвід практичної реалізації. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 7-8 (21-22). С. 31-37.
- [4] Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016> (дата звернення 27.10.2018).
- [5] Про внесення змін до Закону України “Про звернення громадян” щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України від 02.07.2015 р. № 577-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 35. Ст. 341.
- [6] Ковальчук В. Б. Правові засади функціонування громадських організацій у процесі становлення громадянського суспільства в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014 № 1. С. 13-24.
- [7] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
- [8] Грицай І. О. Актуальні питання правового регулювання діяльності громадських об’єднань в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 221-229.
- [9] Матвійчик А. Громадянська ініціатива як чинник самоорганізації громадянського суспільства в сучасній Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Випуск 3-4(83-84). С. 288-298.
- [10] Милль Дж. Ст. О гражданской свободе: пер. с англ. издание стереотипное Москва: URSS, 2017. 240 с. URL. <https://www.twirpx.com/file/81706/> (дата звернення 27.10.2018).
- [11] Verhulst J., Nijeboer A. Direct democracy. Facts and Arguments about the Introduction of Initiative and Referendum. *Democracy International*. Brussels, 2007. 96 p.
- [12] Черних Є. М. Об’єктивне і суб’єктивне право: теоретико-правові аспекти співвідношення: автореф. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01. Київ, 2008. 22 с.
- [13] Scheffler S. What is Egalitarianism. *Philosophy and Public Affairs*. 2003. Vol. 31. Is. 1. P. 5-39. URL. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1088-4963.2003.00005.x> (дата звернення 27.10.2018).
- [14] Про затвердження Порядку проведення органами державного нагляду (контролю) консультацій з громадськістю за ініціативою громадських об’єднань : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 398. URL. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2017-%D0%BF> (дата звернення 27.10.2018).